

Микола Бендюк

ПОРТРЕТИ КНЯЗЯ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО

Портрети української аристократії XVI ст. дійшли до нашого часу здебільшого в пізніших копіях і відтак не конче репрезентують фізіономічні риси тих, кого вони мали би зображати¹. Це спостереження актуальне і для портретів князів Острозьких. Немає практично жодної їх прижиттєвої парсуни, яку можна було б датувати у межах вказаних хронологічних рамок². І це попри те, що у XVI столітті жили найвідоміші з князів на Острозі – великий литовський гетьман Костянтин Іванович (1460-1530) і його син київський воєвода Василь-Костянтин (1526-1608). В приватній кореспонденції та інвентарях магнатських резиденцій часів Речі Посполитої портрети цих постатей згадуються регулярно. Фіксуються вони в галереях замків і палаців у Жовкві³, Замості⁴, Заславі⁵, Дубні⁶, Антонінах⁷, Несвіжі⁸,

¹ Бендюк М. Портрети князів Острозьких в гербовнику Бартоша Папроцького // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2009. – Вип. 2. – С. 353-355; Білецький П. Український портретний живопис XVII-XVIII ст. Проблеми становлення і розвитку. – Київ, 1969. – С. 320; Александрович В. С. Українське малярство XIII-XV ст. – Львів, 1995. – 200 с.

² Бендюк М. Нововіднайдені портрети князів Острозьких // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2008. – Вип. 3. – С. 48-52; Бондарчук Я., Бендюк М. Портрети князів Острозьких XVI – першої половини XVII століття // Українська культура: минуле 32 сучасне, шляхи розвитку. Вип. 15, 2009.

³ Finkel L. Z inwentarza zamku żółkiewskiego z r. 1726 // Sprawozdania komisii do badania historii sztuki w Polsce. – Kraków, 1896. – Т. 5. – С. 42-48.

⁴ У листі Яна Замойського до Криштофа Радзивіла (1593) згадується замойський маляр, що мав написати портрети Януша та Костянтина Острозьких. На думку Володимира Александровича, згаданим майстром міг бути Криштоф Бистрицький, який саме в той час працював на дворі коронного канцлера, див. Александрович В. Українське портретне малярство XVI-XVIII століть. Наближення до історії // Український портрет XVI-XVIII століть / Автори-укладачі Г. Белікова, Л. Членова. Вид. 2. – Київ, 2006. – С. 54.

⁵ Александрович В. Словник малярів Волині XVI-XVII століть // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Науковий збірник. Матеріали V наукової конференції, м. Луцьк, 27-28 серпня 1998 року. – Луцьк, 1998. – С. 58-59.

⁶ Regestra skarbcza ksiąg Ostrogskich w Dubnie spisane w roku 1616 / Wydał i przedmową poprzedził książę J. Tadeusz Lubomirski // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – Kraków, 1899. – Т. 6. – С. 208, 221.

⁷ Павлюк В. Палацово-паркові ансамблі магнатерії – центри культури Волині // Осягнення історії: збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Остріг-Нью-Йорк, 1999. – С. 414.

⁸ Александрович В. Українське портретне малярство XVI-XVIII століть. – С. 54; Sulerzyska T. Inwentarz galerii obrazów Radziwiłłów z XVII w. // Biuletyn Historii Sztuki. – Warszawa, 1961. – Т. 23. – С. 270-271.

Вишневиці⁹. Ще одне полотно на початку ХХ ст. висіло в бібліотеці Київського Видубицького монастиря, однак, за словами архимандрита Євлогія, воно було привласнене кимось із “дослідників”¹⁰. В ревізії фундованого князем Василем-Костянтином Дубенського Чеснохрестського монастиря 1739 року описано донаторський образ із зображенням князя Василя-Костянтина та його молодшого сина Олександра із хрестом у руках¹¹. Всі ці твори на сьогодні вважаються втраченими.

Аналізуючи списки полотен, що колись прикрашали галереї шляхетських резиденцій, зіштовхуємося із проблемою ідентифікації портретованих. На жаль, в старовинних інвентарях найчастіше фіксуються тільки їхні прізвища, і далеко не завжди зазначається ім’я. Та й з іменем маємо проблеми – в роду князів Острозьких було аж четверо Костянтинів: великий гетьман литовський Костянтин Іванович, його син Василь-Костянтин, онук Костянтин Васильович та правнук Адам-Костянтин Олександрович. Без додаткової інформації часом складно точно визначити, кого саме було зображено на картині.

У цій статті ближче познайомимося з портретами київського воєводи князя Василя-Костянтина Острозького. Серед відомих портретів князя особливу увагу заслуговують ті, що дійшли до нашого часу і відображають сформовану традицію сприйняття постаті Острозького як старця, котрий уже здійснив найважливіші справи й здобув суспільне визнання. Ці зображення відіграли важливу роль у формуванні уявлень про героя і значною мірою вплинули на його образ у літературі та наукових працях. Водночас вони опосередковано відтворюють класичний словесний портрет Василя-Костянтина, створений представниками острозького інтелектуального осередку й пізніше закріплений в історіографії. Саме цей образ продовжує залишатися домінантним у сучасних інтерпретаціях.

Знаємо чимало портретів князя Острозького, однак всі відомі на сьогодні твори – це копії ХVІІІ – початку ХХ ст. Найвідомішу з них виявив у 1883 році в Новомалині під Острогом¹² Платон Кітіцин, який попідкувався про виготовлення фотографії твору і його точної копії олійними фарбами. Експерти були переконані, що вона відображає портрет “несомненно

⁹ *Лукомские В.К. и Г.К.* Вишневецкий замок. Его история и описание. – Санктпетербург, 1912. – С. 39. Щоправда, тут не зазначено імен портретованих князів Острозьких.

¹⁰ *Миллер Г.П.* Киево-Выдубицкий Свято-Михайловский монастырь // Исторический вестник. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. 93, № 8. – С. 652 (“Было у нас изображение Константина Острожского на полотне в восемь квадратных аршин, и то ухитрились забрать”).

¹¹ *Пероговский В.* Бывшие православные монастыри в г. Дубне Волынской губернии, основанные князьями Острожскими // Волыньские епархиальные ведомости. – Почаев, 1880. – № 34. – С. 1547-1548.

¹² Село Новомалин лежало в Острозькому повіті Волинської губернії, у наш час Рівненського району Рівненської області. В ХІХ ст. маєток і розташований у ньому замок (зберігся в руїнах) належав родині Сосновських.

современний или весьма близкий ко времени лица, на нем изображенном”, позаяк на це вказували “зовнішній вигляд” полотна і вміщений на ньому зігнаний напис¹³. Як бачимо, твердження, що портрет належить епосі, в якій жив князь Василь-Костянтин, ґрунтувалося лише на тому, що картина була в дуже поганому стані, але це аж ніяк не може бути підставою для її датування. Збереження живописних полотен у вологому місці з великим

Іл. 1. Фототипія
портрета
кн. В.-К. Острозького.
1883 р.

перепадом температур може привести портрет в поганий стан навіть за декілька років після його написання.

Разом із цим твором у Новомалині ідентифіковано таке ж поясне зображення Софії Тарновської, дружини князя Василя-Костянтина Острозького. Обидва портрети були пошкоджені і потребували реставрації. Ще до того, як вона відбулася, обидва полотна сфотографовано і на підставі отриманих знімків московська фірма “Шерер, Набгольц и К^о” виготовила фототипії, опубліковані того ж 1883 року в часописі “Киевская старина”¹⁴ (іл. 1). У супровідному тексті зазначено, що відреставровані портрети виглядають краще зображень, переданих до друку. Щодо самих полотен, то їх викупив і передав у реставрацію відомий історик, колекціонер, один із засновників та редакторів “Киевской старины”

Олександр Лазаревський (1834-1902). Після смерті вченого його збірка опинилася в руках іншого знаного мецената Василя Тарновського. Колекція Тарновського стала основою Чернігівського музею українських старожитностей, але чи потрапили портрети Острозьких в Чернігів – невідомо.

“Новомалинський образ” лежав в основі кількох інших зображень князя Василя-Костянтина, які можна датувати ХІХ століттям¹⁵. Одне з них Платон Кітіцин привіз до Києва разом із фотографіями портретів подружжя Острозьких¹⁶. У 1883 р. копію (85х64 см) з новомалинського портрета на замовлення професора Київської духовної академії Пилипа Терновського

¹³ К портрету князя Константина Острожского // Киевская старина. – Киев 1883. – Т. 7, ноябрь. – С. 523-528. Хоча в статті не названо автора тексту, припускаємо, що це мав бути Олександр Лазаревський.

¹⁴ Там само. – С. 527-528.

¹⁵ Василь Ульяновський пише, що “п’ять різночасових копій цього портрета збереглися у сховищах Москви (Государственный исторический музей), Києва (Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник), Львова (Львівський історичний музей), Житомира (Кразнавичий музей) та Острога (Острозький державний історико-кразнавичий заповідник”, див. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький... – С. 10.

¹⁶ К портрету князя Константина Острожского. – С. 528.

виконав художник Яків Сваричевський¹⁷. Нині ця репліка зберігається у фондах Національного заповідника “Києво-Печерська лавра (П-151) (іл. 3).

Іл. 2. Фототипія портрета кн. В.-К. Острозького. 1888 р.

Галина Белікова припускає, що “оригінал” портрету Василя-Костянтина Острозького з Новомалина нині знаходиться в збірці Житомирського краєзнавчого музею (іл. 5). У фондах цього закладу дійсно є портрет князя, написаний олією на дошці 106x95 см, але він вписаний в овал, тоді як на фототипії в “Киевской старине” аристократ зображений на всьому просторі полотна, розтягнутому на квадратному підрамнику без овалу. На нашу думку, це є два різні твори. Житомирський може бути копією новомалинського або, навпаки, новомалинський є копією з житомирського портрету¹⁸. Щодо останнього, то він так само був введений у науковий обіг завдяки публікації, здійсненій вкінці XIX ст. З цього портрету була створена фототипія розміром 15,4x12,1 см,

яку використали для ілюстрування книги “Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края”¹⁹ (іл. 2). На ілюстрації також бачимо портрет князя, вписаний в овал. Очевидно, фототипія виготовлялася зі світлини, яку було зроблено з житомирського портрету ще до реставрації. Припускаємо, що ця світлина сьогодні зберігається в колекції Державного історико-культурного

¹⁷ Дмитрієнко М., Походяца О. Портретний живопис як джерело генеалогічних досліджень О.М. Лазаревського // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – Київ, 2010. – Ч. 17. – С. 95-110. Щоправда, дослідники помилилися, коли на с. 101 і 110 згадали, що портрети Василя-Костянтина та Софії Острозьких походять з вишневецького замку (неточність була спровокована словами автора статті в “Киевской старине” про те, що полотна зберігалися в колекції князів Вишневецьких з Новомалина). Яків Сваричевський бував у Вишневці, але чи бачив у місцевій галереї портрети Острозьких – не знаємо. Марії Дмитрієнко та Олені Походящій вдалося знайти докази того, що наприкінці серпня 1884 р. художник брав відпустку і спеціально їздив до згаданого містечка для копіювання ряду полотен, “але там дізнався, що кращі портрети вже були розібрані та розкуплені Чарториськими, Четвертинськими та Корвицькими [має бути “Карвицькими” – М.Б.]. За ініціативою Олександра Матвійовича [Лазаревського – М.Б.] Я. Сваричевським тоді було виконано копії портретів А.Г. Киселя та Р.І. Могилянки (Вишневецької)”.

¹⁸ Белікова Г. Портрет К.К. Острозького // Український портрет XVI-XVIII століть. – С. 137 (№ 96).

¹⁹ [Петров Н.И.]. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – Санкт-Петербург, 1888. – С. 141.

Л. 3. Портрет
кн. В.-К. Острозького.
Полотно, олія.
Худ. Я. Сваричевський.
Копія 1883 р.

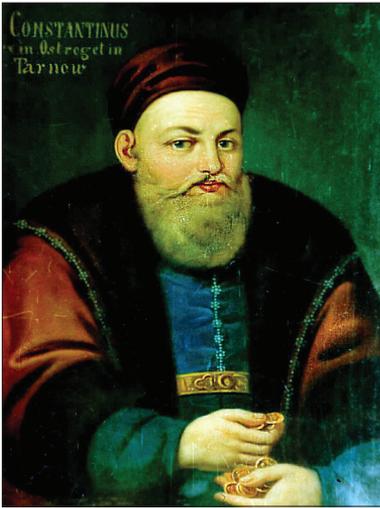
Л. 4. Портрет кн. В.-К.
Острозького. Полотно, олія.
Худ. Я. Сваричевський. 1883 р.

Л. 5. Портрет
кн. В.-К. Острозького.
Кінець XVIII – початок XIX ст.

Л. 6. Портрет
кн. В.-К. Острозького.
Полотно, олія. Худ. Ф. Клосс.
Між 1786 і 1790 рр.

Іл. 7. Портрет
кн. В.-К. Острозького.
Полотно, олія.
Худ. Т. Копистинський.
XIX ст.

Іл. 8. Портрет кн. В.-К. Острозького.
Полотно, олія. XX ст.

Іл. 9. Портрет
кн. В.-К. Острозького.
Полотно, олія. XVIII ст.

Іл. 10. Портрет
кн. В.-К. Острозького.
Полотно, олія.
Худ. Ю. Нікітін. 2012 р.

Іл. 11. Фотографія
портрета
кн. В.-К. Острозького.
1883 р.

заповідника м. Острога²⁰ (іл. 11). І на світлині, й на фототипії бачимо портрет з неповним написом внизу, а на відреставрованому портреті з житомирського музею текст повністю відтворено. Напевне, реставратори змогли відчитати пошкоджений напис і відтворили його на портреті князя.

“Житомирський твір” (106x95 см) за формою, композицією і розмірами схожий на копії портретів невістки князя Василя-Костянтина Беати Костелецької (105x75) і його ж сина Януша Острозького (105x75) – вони експонуються нині в Острозькому краєзнавчому музеї. Можливо, ці картини створювались для галереї донаторів в острозькому костелі Успіння (Внебовзяття) Богородиці²¹. І хоча портрети Беати та Януша написані на полотні, а “образ” із житомирського музею на дошці, всі вони мають овальну форму, що може свідчити на користь нашого припущення. Стосовно датування овальних образів, то вони різного часу написання. Давнішою є “подобизна” Беати Костелецької, яка з’явилася на початку XVII ст., тоді як портрет Януша – вже у XIX ст. Настільки велика часова дистанція між творами не суперечить озвученій гіпотезі; далеко не всі галереї створювалися одномоментно, зазвичай це був довготривалий процес. В даному випадку припускаємо, що портрети Беати та Януша створювалися як донаторські для острозького костелу, а портрет Василя-Костянтина мав би знаходитися в православному храмі. Також не виключено, що портрети певний час прикрашали якісь приватні замкові (палацові) галереї, а потім “розійшлися” по храмах.

Інші типологічно подібні твори кінця XIX – початку XX ст. нині експонуються в музейних галереях Острога, Луцька та Львова. Йдеться про трафаретні зображення, в яких годі шукати особливих фізіономічних рис князя. Ці риси повторюються, з більшою чи меншою вправністю імітуючи новомалинський першовзірець. На нашу думку, більшість копій написав вже згаданий Яків Сваричевський – викладач малювання Острозької прогімназії. Він довгий час виконував замовлення Олександра Лазаревського, що був одним з ініціаторів створення Міського музею старожитностей та мистецтв

²⁰ ДКЗО. – Фонди. – КН 4302.

²¹ Бендюк М. Мистецтвознавчий аналіз колекції Острозького музею, сформованої в довоєнний період // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Збірник наукових праць. – Рівне, 2016. – Вип. 14. – С. 92.

у Києві. Історик доручив Сваричевському виготовити для майбутньої збірки копії різних історичних портретів²². Принагідно зазначимо, що художник з провінції контактував не лише з відомим київським вченим і видавцем, однак точне число створених ним копій старих полотен встановити складно.

Найраніша підписана робота Я. Сваричевського, що зображає постать князя Василя-Костянтина, зберігається в колекції Острозького музею (КН 946) і датується 1883 роком – тим саме, коли було опубліковано портрет у “Київській старовині” (іл. 4). Сваричевський писав копію не з фотографії полотна, а з оригіналу, який висів у новомалинському замку ще до того, як його вивіз у Київ П. Кітіцин. Підтвердженням нашого здогаду може служити той факт, що кольорова палітра, використана художником, наближена до потемнілих старих полотен і явно виконана ще до розчистки оригіналу. Крім того, внизу картини знаходимо напис: “Копія съ оригін[ала] наход[ится] въ гал[ерее] Т. Сосновскаго въ Новомалине. Писал учи[тель] Остр[ожской] прогимн[азіи] Сваричевскій 1883 г.”.

Цікаво, що ця копія відрізняється від решти видовженим, а не круглолицим обличчям портретованого. Секрет цієї метаморфози був розгаданий нами під час детального вивчення твору в 1992 році. Як зазначено на звороті полотна, 1931 року його реставрував художник Владислав Лучинський. Необхідність проведення цієї роботи впливала з того, що портрет був пошкоджений по горизонталі на рівні очей князя Василя-Костянтина. Складається враження, що хтось спеціально розрубав його, можливо, шаблею. Швидше за все, цей випадок стався в роки революції, коли місто переходило з рук у руки до різних протиборчих сил. Так чи інакше, під час реставрації художник не став знімати полотно з підрамника, а просто наклеїв латку на шов, який розійшовся на живописному полотні. Унаслідок цього втручання лице Острозького набуло видовженої форми й збільшилося у висоту майже на два сантиметри. Оглядаючи полотно в наш час, ми вирішили провести лише консерваційні процеси із закріплення левкасу та фарбового шару, а геометрію полотна залишити такою, як його зробив Лучинський. Оскільки це копія з уявного образу князя, вважаємо, що немає потреби відновлювати первісну геометрію, тим більше що твір уже багато разів публікувався у вигляді, сформованому на початку ХХ ст.

Ще один портрет Острозького, ідентичний із тими, що зберігаються нині в заповідниках Острога та Києва, можна побачити в Конотопському міському краєзнавчому музеї ім. О.М. Лазаревського. Попри те, що його датують 1883 роком, на нашу думку, це є пізніша копія, яка належить пензлю менш вправного художника.

²² Дмитрієнко М., Походяца О. Портретний живопис як джерело генеалогічних досліджень... – С. 110.

Ще одна репліка новомалинського образу зберігається нині у Волинському краєзнавчому музеї²³ (іл. 8). На нашу думку, сюди вона потрапила з Острога близько ста років тому, коли місто було воєводським центром Другої Речі Посполитої. У 1925-му розпочався процес відбирання експонатів до луцького музею, якому підпорядковувалися аналогічні установи всієї Волині. Тоді ж було ліквідоване Братство ім. князів Острозьких, а все його майно і архів (без двох каталогів)²⁴ мали бути перевезені з Острога до Луцька. На жаль, до нашого часу не зберігся жоден документ, який фіксує цей трансфер, тому в зібранні неможливо ідентифікувати предмети острозького походження. Можемо лише припустити, що портрет князя Василя-Костянтина потрапив до Луцька з Острога. Існує, щоправда, альтернативна версія, якої дотримуються співробітники Волинського краєзнавчого музею. Вважається, що цей портрет потрапив до Луцька з колекції князів Радивилів в Олиці, однак зазначена версія не спирається на переконливі докази (принаймні писемних свідчень, які її підтвердили б, не виявлено).

На полотні з Луцька бачимо тиражований образ князя Василя-Костянтина, який пересипає монети з руки в руку. Водночас, напис на портреті свідчить про те, що це Костянтин Іванович Острозький – великий литовський гетьман і батько щойно згаданого аристократа. Казус можна пояснити хіба тим, що художник, якому замовили образ відомого полководця, переплутав двох Костянтинів або, не знайшовши відповідного взірця, намалював гетьманового сина і підписав його так, щоб у замовника не було питань. Якщо придивитися до обличчя на портреті, можемо помітити, що під пізними записами є старе зображення. Без спеціальних засобів годі встановити, чиє обличчя з'явилося на полотні раніше. Це може бути будь-хто, а копійст поверну лише написав портрет, який йому замовили. Точніша атрибуція потребує рентгенівського дослідження або невеликого шурфування в доступних місцях картини.

Публікація в “Киевской старине” стала взірцем не тільки для майстрів, які працювали в Російській імперії, а й закордонних художників. Особливе місце в їх переліку займає львів'янин Теофіл Копистинський, який упродовж 25 років плідної праці підготував чимало творів на замовлення Ради Народного дому і Ставропігійського інституту у Львові²⁵. Є в його

²³ Волинський краєзнавчий музей. – № Ж-52, КВ-16491.

²⁴ В Острозькому заповіднику зберігаються два каталоги старожитностей, які знаходилися в давньосховищі Братства імені князів Острозьких і згодом потрапили до луцького музею. Ці каталоги частково дублюють один одного і охоплюють надходження 1918-1922 років, див. ДІКЗО. – Фонди. – НДФ 5851 (предмети старовини), КН 26984 (предмети старовини, книги та документи).

²⁵ Детальніше про життя і творчість майстра див. *Купчинська Л.* Творчість Теофіла Копистинського у контексті розвитку образотворчого мистецтва західноукраїнських земель другої половини ХІХ – початку ХХ століть. – Львів-Філадельфія, 2009. – 314 с.; *Рубан В.* Український портретний живопис другої половини ХІХ – початку ХХ століття. – Київ, 1986. – С. 102.

доробку й портрети Острозьких. Маємо на увазі зображення князя Василя-Костянтина зі збірки Львівського історичного музею²⁶ (іл. 7). В контексті нашої теми звернімо увагу на образ князя Василя-Костянтина, написаний у 1886 році. Видається, що за вірець Копистинський взяв ілюстрацію у згаданому київському часописі²⁷. Втім, у ньому художник міг бачити лише чорно-біле фото, тож кольори змушений був підбирати на власний смак²⁸. Цим і пояснюється та обставина, що робота Копистинського колористично вирізняється на тлі інших відомих образів князя Василя-Костянтина.

Особливою рисою перерахованих вище робіт є золоті монети в руках аристократа – деталь, якої не бачимо на інших портретах еліти XVI-XVIII ст., у тому числі князів Острозьких. Це не означає, що гроші не зображалися на тогочасних картинах. Навпаки, на деяких із західноєвропейських полотен вони є важливим елементом композиції, однак щоразу говоримо про портрети купців чи лихварів, які не мали високого, тим більше княжого походження. Мистецтвознавці по-різному намагалися пояснити “загадку монет” у руках вельможі. На думку Платона Білецького, гроші підкреслювали меценатську діяльність князя на користь Церкви²⁹, а втім у російськомовному виданні праці, де прозвучав цей здогад, автор припускає, що копіїст неправильно відчитав на потемнілому оригіналі шкіряні пальчатки. Як приклад, авторитетний учений наводить типологічно схожий портрет короля Сигізмунда Августа авторства Лукаса Кранаха³⁰. З сучасних дослідників Рада Михайлова так само вважає, що монети з’явилися на полотні завдяки фантазії копіїстів, однак, на її думку, на першовзірці князь міг тримати в руках вервечку або якусь іншу річ³¹. Василь Ульяновський схиляється до другої версії. На його думку, вервечка в руках князя, що відзначався своєю побожністю і опікою церкви, виглядала би набагато краще і мала вказувати на глибоку віру портретованого³². Те, що у давні часи монети були символом людей торгівлі, а не рицарів, Теофіл Копистинський та Яків Сваричевський – майстри XIX століття – могли і не знати. На жаль, цей нюанс вплинув на подальше тиражування помилки, яка на сьогодні піднесена до рівня канону.

Що стосується часу створення портретів князя Василя-Костянтина з монетами, – всі вони датуються кінцем XVIII – початком XX ст. Роботу з Житомирського музею Галина Белікова датує XVIII ст., і це цілком

²⁶ Львівський історичний музей. – № Ж-1533.

²⁷ К портрету князя Костянтина Острожского. – С. 523-528.

²⁸ Купчинська Л. Творчість Теофіла Копистинського... – С. 116.

²⁹ Білецький П. О. Український портретний живопис XVII-XVIII ст.: проблеми становлення і розвитку. – Київ, 1969. – С. 35.

³⁰ Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв. – Ленинград, 1981. – С. 255.

³¹ Михайлова Р. Портрети князів Острозьких та їх доба (до постановки проблеми) // Острогіана в Україні і Європі. – Старокостянтинів, 2001. – С. 127.

³² Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький... – С. 15.

правдоподібно. Світло-тіньове моделювання обличчя та одягу вказує на майстра, який жив наприкінці цього хронологічного відтинку. На портретах виділяється обличчя князя світлою плямою на темному тлі, високе чоло обрамлене лише шапкою, волосся сховане під головним убором, обличчя практично без зморшок. Вік князя залишається невизначеним – сива борода і юна гладенька шкіра обличчя. У цій роботі кожен глядач може побачити трафаретні і водночас привабливі риси обличчя.

Житомирська пам'ятка відрізняється від усіх інших образів “з гроши-ма” тим, що була написана на дерев'яній основі. Вище ми згадували, що її могли виготовити для якоїсь родинної або храмової (донаторської) галереї, де зображення були вписані в овал. Визначити, до якої саме галереї, складно одразу з двох причин. По-перше, інші відомі овальні портрети Острозьких створені на полотні, а не на дереві. По-друге, досі не вдалося виявити образів на дерев'яній основі, які за розмірами були би подібні до “житомирського”. У будь-якому разі, вважаємо, що було би доречно провести хіміко-технологічний аналіз фарбового шару та дендрохронологічний аналіз деревини цієї пам'ятки.

Коли вперше з'явився образ князя Василя-Костянтина з монетами в руках – достеменно не відомо. На фотографії, що була опублікована в “Киевской старине” (іл. 1), можна помітити тільки їх контури, тоді як середина не заповнена кольором. Погоджуємося з висновком Платона Білецького про те, що копіїст міг переплутати монети з пальчатками – звичайним атрибутом робіт майстрів кола Лукаса Кранаха. Руки, що тримали цей звичний аксесуар, художники XVI ст. зображали в природній позі: вони спиралися на стіл і не випадали з живописного поля полотна так, як бачимо на портретах Острозького з монетами. Авторські інтерпретації копіїстів помітні й у інших деталях. Хоча у нашому розпорядженні немає полотна, його опублікована понад 100 років тому фототипія дозволяє припустити, що це був багат шаровий твір. На нашу думку, і втрачений новомалинський портрет, і образ, який нині зберігається в Житомирі, можуть бути творами кінця XVIII або початку XIX ст. На таке їх датування вказує моделювання хутра і рук Острозького.

У будь-якому разі, образ князя з монетами мав взоруватися на якийсь давніший портрет – першооснову для створення такої іконографії. Для того, аби її встановити, потрібно звернути увагу на інші портрети, датовані ранньомодерним часом. Це можуть бути поясні і повноростові фігури – художники часто копіювали портрети один в одного, і поясний легко перетворювався в образ з ногами, або й навпаки. Зрештою, першоосновою міг бути портрет зовсім іншої особи, яка не конче мала кровний зв'язок із постаттю, яку майстер мав зобразити і представити своєму замовнику. Характерний приклад (луцький портрет “гетьмана Острозького”) ми вже

згадали у цій статті. Можемо навести ще один. У Львівському музеї історії релігії є портрет Костянтина Івановича Острозького XVII ст. (86x64), який зовсім не схожий на більшість існуючих портретів князя³³. Внизу полотна читаємо: “Костянтин князь Острозький, воєвода троцький, гетьман великий литовський, дід Януша, каштеляна краківського” (іл. 12). Водночас, у Музеї Тарновської землі в Тарнові бачимо фактично тотожну роботу, на якій позначено, що портретований – це князь Роман Сангушко (іл. 13). Стилiстично вони настiльки подiбнi, що складається враження, нiби обидва образи одночасно писав той самий художник. Можливо, вiн готував їх для рiзних галерей i сподiвався, що полотна нiколи не висiтимуть поруч.

Ще один подiбний казус маємо з портретом нiбито гетьмана Острозького, що зберiгається в наш час у Нацiональному музеї в Кракові. Портрет погрудний, обличчя зображеного чоловіка подовжене, рум'яне, чiтко змодельоване свiтлотiнню з правого боку. Має довше волосся, що спадає на шию, роздiлене посерединi продiлом, коротку бороду. Одягнений у темнозелений жупан з темною оторочкою, розхилений на грудях i показує коричневий вишитий жупан. У лiвому верхньому кутi полотна бачимо Литовську Погоню – герб, яким представники волинського роду не користувалися. На зворотi портрету читаємо: “Konstantyn Iszy Xiążę OSTROGSKI” (іл. 14). Провенанс цього твору, який експерти датують початком XVIII ст., доволi цiкавий. Згiдно з iнформацiєю на давнiй картцi об'єкта, цей портрет “походить iз Печерської лаври у Києві; придбаний Стецьким”. Це, без сумнiву, вiдомостi, що походять вiд дарувальника – Адама Волянського, котрий придбав колекцiю у Тадеуша Стецького. Напис iз прiзвищем, що знаходиться на зворотi, спочатку не був помiчений каталогiзаторами (можливо, через дублювання на пiдрамнику або iншу причину). Давнiшi описи маркують твiр як портрет невизначеного князя, що належав (як носiй герба Литовська Погоня) до родини Сангушків, Чорторийських або Слуцьких. Цю версiю також вiдображено у звiтi Музею за 1906 рiк. Утiм, пiзнiше спiвробiтники закладу “пiддалися на чар” напису й iдентифiкували зображену на полотнi постать як князя Костянтина Івановича Острозького, попри те, що в цьому аристократичному роду було кiлька Костянтинiв, i сам цей рiд до герба Литовська Погоня не належав³⁴.

Майже iдентичний, але вже поясний образ, по сьогоднi зберiгається в Державному iсторичному музеї у Москві, однак там вiн позначений, як портрет князя Василя Голіцина (1643-1714) (іл. 15). Вельможа зображений iз текстом Вiчного миру, що був укладений мiж Московським царством та Рiччю Посполитою у 1686 р. На грудях у нього золота медаль за похiд на

³³ Львівський музей історії релігії. – Інв. № Ж-206.

³⁴ *Zaucha T.* Dawne malarstwo portretowe ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie. – Kraków, 2023. – S. 198-199.

*Лл. 12. Портрет
кн. К.І. Острозького.
Полотно, олія. XVII ст.*

*Лл. 13. Портрет кн. Р. Сангушка.
Полотно, олія. XVII ст.*

*Лл. 14. Портрет
кн. К. Острозького / кн. В. Голицина.
Полотно, олія. До 1687 р.*

*Лл. 15. Портрет кн. В. Голицина.
Полотно, олія. До 1714 р.*

Іл. 16. Портрет Я.-К. Тарновського.
Полотно, олія. XVIII ст.

Іл. 17. Портрет Я. Зріні.
Полотно, олія. XVIII ст.

Кримський ханат (1687), вгорі над портретом – герб Погоня, яким Голіцини користувалися, як нащадки Гедиміна. Російські експерти вважають, що це прижиттєве зображення, а тому датують його до 1714 року. На краківському портреті бачимо точно таку ж постать, але без медалі та книги в руці. Очевидно, що портрет з Кракова створено раніше за московський і він писався ще до отримання Голіциним медалі. Можемо датувати його періодом до 1687 р. Московський образ не писався з натури: його створено як копію, до якої додано нагороду та книгу. Атрибуція краківського портрету князю Костянтину Острозькому – очевидна помилка колекціонерів та музейників³⁵.

Останній у цьому ряду приклад “накладання” одного образу на дві постаті – хоч і не прямо пов’язаний з родиною Острозьких, проте все ж має до неї стосунок. Маємо на увазі портрет Яна-Криштофа Тарновського, який був швагром київського воєводи князя Василя-Костянтина. Твір датується XVIII ст. і зберігається в Національному музеї у Варшаві (іл. 16). Портретованого зображено в повний зріст у довгому сіро-блакитному жупані з темно-синім тканим візерунком і срібними гудзиками, прикріпленими до срібнотканих стрічок. З-під цього вбрання на шиї виглядає відкладний комір білої сорочки. По верху жупана на ліве плече одягнуто кунтуш такого ж блакитного кольору, тільки орнамент на ньому вже значно крупніший. На це ж плече накинутий плащ-кирея чорного кольору, а над лівим плечем видно великі срібні гудзики киреї. На голові в Яна-Криштофа велика хутряна шапка чорного кольору зі срібним плюмажем, в якому закріплено страусове пір’я. Взутий Тарновський в червоновохристі шкіряні чоботи, закріплені підв’язками нижче колін. В правій руці тримає щось схоже на вишитий рушник, а лівою підтримує шаблю з великою гардою. На тлі за постаттю зображено великий герб родини Тарновських і текст посвяти.

Це полотно різуче подібне, фактично тотожне погрудному портрету XVIII ст. хорватського магната Яна Зріні із зібрання Königliches Münzkabinett München (Королівський монетний кабінет у Мюнхені)³⁶ (іл. 17). Художник виготовив два дуже схожі твори, на яких бачимо героїв із подібною поставою, вбранням і головним убором (чорна хутряна шапка з високим страусовим пером). Серед найпомітніших відмінностей – фігура Тарновського подана у весь зріст, тоді як Зріні зображений без ніг. Твори мають різні підписи, а ще поруч із польським магнатом бачимо родовий герб Леліва. Також колір плюмажу та гудзиків на образі хорватського вельможі не срібний, а золотий.

Обидва полотна мають копійний характер і відносяться до XVIII ст. Очевидно, що прототипом для них був ростовий портрет, причому не

³⁵ Репродукція портрета князя Василя Голіцина з медаллю із зібрання Державного історичного музею в Москві див. *Дуров В.* Русские награды XVIII – начала XX в. – Москва, 1997. – С. 10.

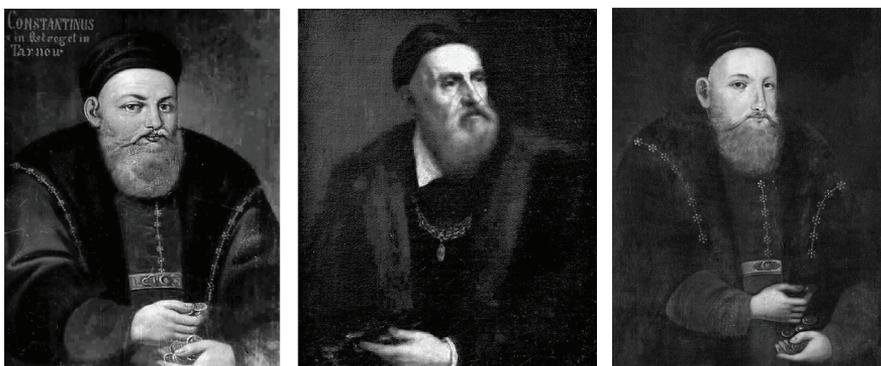
³⁶ *Ostrowski J.K.* Portret w dawnej Polsce. – Warszawa, 2019. – S. 37.

обов'язково Яна Зріні чи Яна-Криштофа Тарновського. Оскільки твори мають подібну манеру письма, їх автором міг бути один художник, який виконував замовлення для різних галерей. Очевидно, він не до кінця розумів, що знаходиться під правою рукою в особи, з якої писав “подобизну”, тому на портреті Яна-Криштофа зобразив у цьому місці рушник, хоча логічніше було би подати тут тканий пояс.

Як бачимо, митці нерідко вдавалися до певних маніпуляцій, до яких їх міг спонукати поганий стан збереження полотен. Потемнілі, вицвілі і в інший спосіб спотворені портрети неможливо було відновити, відтак процес копіювання перетворювався на процес творчого переосмислення з оперттям на відомі взірці. Шукаючи прототип, з якого міг писатися образ князя Василя-Костянтина з монетами в руках, звертаємо увагу на невідомий автопортрет Тіціана Вечелліо († 1576) з галереї Уффіці у Флоренції³⁷ і помічаємо неймовірну схожість у рисах обличчя, розташуванні постаті і положенні рук (іл. 18). Обидва образи поясні, мають темне тло, портретовані одягнені у верхній одяг, який в ранньомодерній Україні називали доломаном. Цей доломан підшитий хутром темного кольору. У Тіціана рукав верхнього вбрання прорізаний вище ліктя і в проріз просунута рука, а в князя Острозького рукав закінчується трохи нижче ліктя. Нижній одяг (жупан, каптан) в обох темного кольору. Контур голови, прямий ніс, форма очей, сива акуратно підстрижена борода, невеликий темний берет – всі ці деталі на полотнах різуче подібні. Відрізняються портрети лише тим, що в Тіціана видно білий комір натільної сорочки, а у князя її немає. Прикраса на грудях Тіціана перетворилася на гудзики та пряжку паска в Острозького, а палітра в руках художника – на монети в долонях князя. Звичайно, твір видатного майстра складно порівнювати з наївним, дещо примітивним портретом руського аристократа в інтерпретації невідомого митця.

Художник, що “писав” портрет князя Василя-Костянтина, не конче мав бачити перед собою твір італійського живописця. Його копії в багатьох варіаціях ширилися по континенту, сягаючи теренів Речі Посполитої. Тіціан був сучасником київського воеводи і портрети художника неодноразово копіювалися його учнями і послідовниками. Одна з цих робіт цілком могла

³⁷ Автопортрет Тіціана з галереї Уффіці у Флоренції (Gallerie degli Uffizi, каталожний номер 00294384) прийнято вважати лише довільною копією XVII ст. з оригіналу, який знаходиться в Берлінській національній галереї (Gemäldegalerie Berlin, ідентифікаційний номер 163). Стилістично берлінське полотно відповідає виконанню та техніці початку 1560-х років: пастельні швидкі мазки пензля та залиті світлом поверхні вказують на оригінального Тіціана. Ще одна копія автопортрету майстра XVII ст. знаходиться в галереї Боргезе у Римі. Цей варіант автопортрету ближче за кольоровими варіаціями до флорентійського, але він погрудний і на ньому відсутній золотий ланцюг на шії художника, який йому вручив імператор Карл V у 1533 р. як символ надання шляхетства, див. *Autoritratto di Tiziano* // <https://catalogo.uffizi.it/it/29/ricerca/detailiccd/1504616/> (переглянуто 1.XII.2024 р.); *Tizian. Selbstbildnis* // <https://id.smb.museum/object/872023/selbstbildnis> (переглянуто 1.XII.2024 р.); *Vecellio Tiziano. Autoritratto* // <https://www.collezione.galleriaborghese.it/opere/autoritratto-2> (переглянуто 1.XII.2024 р.).

Іл. 18. Портрети кн. Василя-Костянтина Острозького з монетами та автопортрет Тиціана Вечелліо (посередині)

потрапити й до колекції родини Сосновських. На підтвердження нашого припущення згадаємо той факт, що автопортрет Тиціана був у колекції графа Олександра Ходкевича в недалекому від Новомалина Млинові³⁸. Цілком імовірно, що одну з копій згаданого образу – через відсутність підпису – помилково сприйняли як зображення князя Острозького. Водночас не можна виключати, що саме вона надихнула художника на створення нового продукту. Якщо взіреть, з якого писався портрет Острозького, вже був старим і фарби на ньому потемніли, невідомий митець мав додумувати те, чого не міг побачити. Ліва рука Тиціана дуже схожа на ліву руку князя, а от фарби, нанесенні кружельцятами на палітру видатного італійця, могли перетворитися на монети в долонях Острозького. Для логічності з'явилася й права рука, яка ті монети сипле до низу, а комір став хутряним, про що ми вже розповідали вище.

Від зображень на полотні та дереві перейдемо до металу. Єдиним прижиттєвим образом Василя-Костянтина Острозького є його рельєфний портрет на медалі, що нині зберігається в колекції російського Ермітажу. Достеменно відомо, що сюди вона потрапила в 1899 році у складі скарбу, знайденого на території Києво-Печерської лаври³⁹ (іл. 19). Медаль виготовлена із золота,

³⁸ Kurier Warszawski. – Warszawa, 1823. – № 209 (2.IX.1823). Граф Олександр Ходкевич формував свою колекцію картин з кінця XVIII ст. Багато полотен він закупив у Флоренції та Відні, але поряд з європейськими творами в його галереї були й портрети предків та родичів, в тому числі й князів Острозьких. Коли в аристократа виникла проблема з поверненням боргів, він виставив частину колекції на продаж у Варшаві (1823). Ходкевич свято вірив, що в його зібранні є оригінали Тиціана, Рафаеля, Корреджо, Караваджо, Рені, Пуссена та інших видатних майстрів, але, швидше за все, це були старі копії з оригіналів, див. *Wójcicki K.W. Warszawa i jej społeczność w początkach naszego stulecia. – Warszawa, 1875. – S. 127-131.*

³⁹ 26 листопада 1898 р. під час ремонту Успенського собору Києво-Печерської Лаври будівельники розбили замуровану нішу біля бокового вівтаря св. Феодосія, недалеко від надгробку кн. К.І. Острозького, і виявили там чотири олов'яні посудини та круглу дерев'яну

діаметром 40 мм. На її аверсі бачимо погрудне зображення князя з головою на три чверті повернутою праворуч, на плечах орнаментований кунтуш, підбитий хутром. Орнамент кунтуша складається зі стилізованих ренесансних квіток, заплетених у візерунок. На медалі виділяється великий хутрянний комір. Очевидно, що комір виготовлений із горностаєвого хутра, на що вказують виразні “китички” в його полі. Сам князь зображений із обвислими і зморщеними щоками, запалими в зіницях очима та “мішками” під ними, курносим невеликим носом, широкими щелепами, високим похилим чолом із залисинами, довгою бородою. Відсутність будь-якої ідеалізації рис обличчя, які передані дуже індивідуально, і глибока психологічна характеристика князя свідчать про те, що портрет виконувався з живої натури. Звичайно, для таких випадків спочатку писали портрет, а вже з нього ювелір різьбив рельєфне зображення. З мистецької точки зору гравійований образ князя Острозького програє західноєвропейським аналогам. Навряд чи кліше для виготовлення медалі різав дуже вправний майстер. Чи був це місцевий, чи іноземний ювелір, сказати не можемо. Жодного підпису чи спеціальної позначки на медалі не виявлено.

Аверс медалі прикрашає вміщений по колу латинський напис «CONSTANTIN, CO. D: G. DUX, OSROGLÆ. P. KIO. M. T. WO: C. W.», який у перекладі на українську означає “Костянтин Костянтинович з Божої милості князь Острозький, київський воєвода, маршалок Волинської землі, володимирський староста”. На реверсі чотиридільний герб аристократа і ще один латинський напис навколо «ANAGR: En. Vt. Vox. Insons., Ducit IN. Astra. SVOS» Його перекладають так: “Ось як невинний [чи гучний] голос веде своїх на небо [чи до зірок]”⁴⁰. Професор Владислав Лукомський підтвердив точність тлумачення написів на медалі Миколою Петровим, сам же він мав лише музейне копію, яку отримав від барона Миколая Тіпольта⁴¹. З розшифровки титулатури випливає, що медаль була виготовлена між 1588 і 1603 роками, коли князь Василь-Костянтин вдруге і востаннє обіймав уряд

діжку. Скарб, знайдений в них, складався з кільканадцяти тисяч золотих та срібних монет і медалей загальною вагою у понад 300 кг. З них 6184 монет і медалей було золотими (близько 27 кг), а ще 9895 – срібними (267 кг). 16 грудня 1899 р. всі ці коштовності за посередництва члена Московського нумізматичного товариства Олексія Маркова були викуплені в Лаври за 65 тисяч рублів і надійшли до столичного Ермітажу. Після того, як скарб був розібраний і вивчений, декілька дублетів продали на аукціоні в Амстердамі (Ермітаж мав сплатити заборгованість придворному відомству, яке дало гроші на викуп коштовностей на умовах позики). Взявши практично весь скарб за символічну ціну, Ермітаж повернув свої гроші, продавши тільки невелику його частину. Декілька дублетів медалей дісталися й Історичному музею в Санкт-Петербурзі. Детальніше див. *Лукомський В.К.* Медаль Костянтина Костянтиновича Острозького // Записки Українського наукового товариства в Києві. – Київ, 1926. – Т. 20. – С. 43-49.

⁴⁰ *Петров Н.И.* Археологическая находка на хорах в великой церкви Киево-Печерской Лавры // Чтения в Церковно-археологическом обществе при Киевской духовной академии. – Киев, 1899. – Вып. 2. – С. 88-108.

⁴¹ *Лукомський В.К.* Медаль Костянтина Костянтиновича Острозького. – С. 41.

*Лл. 19. Медаль з портретом кн. В.-К. Острозького.
Золото, карбування. Кінець XVI – початок XVII ст.*

Ил. 20. Натрунна маска А.-С. Радиви́ла. Срі́бло, карбування. XVII ст.

володимирського старости⁴² (на нашу думку, радше вкінці 1590-х або вже на самому початку XVII ст.).

У наш час висувається версія, що медаль з Ермітажу ще в 1616 році зберігалася в дубенській скарбниці. Детальний опис цього багатого зібрання видав наприкінці XIX століття князь Ян-Гадеуш Любомирський, який у передмові до публікації зазначив, що Януш Острозький завжди возив із собою батькове “обличчя”⁴³. Предмет, маркований цим словом, справді, згадується в одній із семи дубенських скринь, які син князя Василя-Костянтина мав забрати “в дорогу”. Тут же бачимо чимало різних речей: одяг, прикраси, зброю, зокрема, “червону вишиту шовком сорочку”, “два мармурові камені”, “ординацію в бляшаній скриньці”⁴⁴, “старе покривало Чацького” тощо⁴⁵. Першим пов’язав “золоте лице небіжчика князя його милості старого” із медаллю з Ермітажу Томаш Кемпа⁴⁶. Петро Ричков і Віктор Луц натомість припустили, що цей предмет був “посмертною маскою” київського воєводи – сімейною реліквією, яку його син зберігав як пам’ять про батька⁴⁷. Василь Ульяновський пристав на цю другу пропозицію. Вчений вважає, що “найбільш реальний образ князя побутував тільки в середовищі його прямих нащадків – це була золота посмертна маска Василя-Костянтина, яку виготовили за наказом старшого сина Януша, котрий возив її усюди із собою як символ батькового спадку та слави Дому Острозьких”⁴⁸.

На нашу думку, є підстави сумніватися в такому тлумаченні. Не ясно, куди князь Януш збирався відпровадити складені до скринь предмети (включаючи “старе покривало Чацького”), але ясно, що він навряд чи постійно возив їх за собою з одного місця на інше. Якщо згадане у скарбниці “обличчя” і було маскою, то хіба що маскою натрунною. Відносно нещодавно в олицькому костелі було виявлено схожий срібний артефакт, атрибутований князю Альбрехту-Станіславу Радивилу⁴⁹ (іл. 20). Якщо звичайна шляхта оздоблювала труну померлого родича живописним портретом, то магнати калібру Острозьких чи Радивилів могли замовити відлиту чи карбовану маску, виготовлену зі срібла чи золота. Можливо, золота маска князя Василя-Костянтина під час похоронної процесії виконувала функцію натрунного портрету, а після поховання князь Януш забрав контерфект з обличчям батька до своєї скарбниці в Дубні.

⁴² Дякую за консультацію Ігорю Тесленку.

⁴³ Regestra skarbca ksiąząt Ostrogskich w Dubnie spisane w roku 1616. – S. 208.

⁴⁴ Очевидно, йдеться про одну з ранніх версій фундаційного акту Острозької ординації.

⁴⁵ Regestra skarbca ksiąząt Ostrogskich w Dubnie spisane w roku 1616. – S. 221.

⁴⁶ *Кемпа Т.* Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 92; *Кемпа Т.* Konstanty Wasyl Ostrogski (1526-1608) – przywódca społeczności prawosławnej w Rzeczypospolitej. – Toruń, 2024. – S. 684.

⁴⁷ *Ричков П.А., Луц В.Д.* Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002. – С. 143.

⁴⁸ *Ульяновський В.* Костянтин Острозький... – С. 18.

⁴⁹ Волинський краєзнавчий музей. – № Р4-2872, КВ-110330.

Нам видається можливим, що медаль з погруддям князя і золота маска з обличчям князя були у скарбці дубенського замку одночасно. У XVI-XVII ст. еліта часто замовляла подібні сімейні реліквії. В добу Високого Ренесансу вони виконувалися з великою майстерністю та збереженням індивідуальних рис портретованих осіб, що засвідчують численні приклади. Деякі з них мали річпосполитське походження. Згадаймо для прикладу медаль, відлиту по смерті великого коронного канцлера і гетьмана Яна Замойського (1542-1605)⁵⁰. Замовляючи виробництво аналогічної пам'ятки, Острозькі взорувалися на доволі поширену європейську традицію. Кліше для медалей ще на початку XVII ст. могли зберігатися в Дубні. Принаймні в уже цитованому описі місцевої скарбниці 1616 року згадуються “три обличчя [тобто медалі – М.Б.] на ланцюжках” та “форми для биття грошей”, під якими, не виключено, слід розуміти матриці для виготовлення медалей⁵¹. Медалей, отже, могло бути кілька. Враховуючи, що золотий артефакт з російського музею має вушко для носіння на ланцюжку, припускаємо, що князь Януш міг справді возити батькове “обличчя” з собою. Утім, за свідченням Яна-Тадеуша Любомирського, цю сімейну реліквію наказала переплавити собі на “канаки” рідна сестра острозького ордината Александра-Домініка Любомирського (1693-1720) Маріанна Сангушко (1693-1729)⁵².

Так чи інакше, збережений унікат з Ермітажу є фактично єдиним прижиттєвим зображенням князя Василя-Костянтина Острозького. Він може слугувати основою для атрибуції інших іконографічних пам'яток. Найближчим до нього є портрет В.-К. Острозького, що зберігається у Національному музеї у Львові імені Андрія Шептицького (іл. 9). Образ на полотні дуже подібний до викарбованого на медалі, однак князь зображений не в кунтуші з хутряним коміром, а в чорному строї з гофрованим коміром. “Львівський портрет” датується XVIII ст. і постає як образ сивобородого чоловіка з видовженим обличчям, високим похилим чолом, великим носом і худими щокками. Образ князя не ідеалізований, проте художник використовує барокові прийоми – драматичність, контрастність, психологічну глибину – що надають постаті князя романтизованого вигляду. Ймовірно, взірць, на якому ґрунтувався цей портрет, до нашого часу не зберігся. Між ним та оригінальним зображенням могло існувати кілька копій XVII-XVIII ст., однак окремі риси київського воєводи, зафіксовані на медалі, виразно проглядаються і на “львівському портреті”.

⁵⁰ Gumowski M. Przyczynek do medali hetmana Jana Zamoyskiego // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. – Kraków, 1909. – S. 46-48.

⁵¹ Regestra skarbcza książąt Ostrogskich w Dubnie spisane w roku 1616. – S. 221.

⁵² Там само. – S. 221. Публікатор опису дубенської скарбниці, розповідаючи про невідворотні втрати колекції, згадав, що на прикраси для княгині Маріанни Сангушко пішли “dyamenty z laski marszałkowskiej, którą ks. Stanisław-Herakliusz Lubomirski, obejmując godność Marszałka w r. 1683, kazał sporządzić i również ze sztuki, co konterfekt był Xcia Jego Mości Ostrogskiego, z owej Twarzy, przedmiotu kultu Janusza, kasztelana krakowskiego”.

Іл. 21. Портрет
кн. В.-К. Острозького.
“Ілюстрована історія
України”
М. Грушевського.
XVII-XVIII ст.

Іл. 22. Портрет
кн. В.-К. Острозького.
XVIII ст.

Подібний до львівського портрет князя Острозького подає в своїй книзі “Ілюстрована історія України” Михайло Грушевський (іл. 21)⁵³. Бачимо тут вельможу з вусами і бородою, довгим прямим носом, гофрований комір сорочки, що прикрашає шию. Єдина суттєва відмінність між портретами полягає у тому, що в надрукованому образі магнат має на голові шапку, тоді як на збереженій музейній пам’ятці її немає. У праці Михайла Грушевського постать підписана як Костянтин Іванович Острозький, однак, судячи з наведених вище прикладів, це ще нічого не означає. Звідки походить портрет і чому зображена на ній особа ідентифікована саме так – не відомо. Стилистичні особливості написання портрету можуть свідчити про те, що він був виконаний у XVII або XVIII ст.

Менш відомий образ аристократа зберігається в приватній збірці в Словаччині. В острозькому музеї є лише його ксерокопія з вказівкою імені портретованого та інформацією, що твір походить з Кошиць (іл. 22)⁵⁴. Постава князя Василя-Костянтина на ньому доволі подібна до тієї, яку бачимо на медалі з Ермітажу, копії з Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького та зображення з книги Михайла Грушевського.

Ще один портрет князя Костянтина Острозького авторства Фридеріка Клосса (Friedrich Kloss), написаний між 1786 і 1790 рр., зберігається в Національному музеї у Кракові⁵⁵ (іл. 6). На жаль, фізіономічні риси зображеного не дозволяють зробити однозначного висновку, чи перед нами гетьман Костянтин Іванович, чи його молодший син. Опущених донизу кінчика продовгуватого носу і зовнішніх кутиків очей не бачимо більше на жодному іншому портреті

⁵³ Грушевський М.С. Ілюстрована Історія України. – Київ-Відень, 1921. – С. 177.

⁵⁴ Бондарчук Я., Бендюк М. Портрети князів Острозьких XVI – першої половини XVII століття // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: збірник наукових праць. – Рівне, 2009. – Вип. 15. – С. 32.

⁵⁵ Muzeum Narodowe w Krakowie. – № XII-A-36.

Іл.23. Типологія погрудних портретів кн. В.-К. Острозького XVI-XVIII ст.

батька й сина Острозьких. Постаті надано урочистого вигляду: вона в червоному жупані, підбитому хутром, з-під якого визирає біла сорочка, голову прикрашає висока хутряна шапка, розширена догори. Зрозуміло, що Клосс писав цей портрет з якихось старіших зразків і не знав, що шапки такого типу з'явилися не в XVI ст., а значно пізніше. В часи князів Костянтинів популярнішими були берети. Вже одна ця деталь свідчить про те, що маємо справу з вигаданим образом князя Острозького.

Підсумовуючи, ще раз зауважимо, що до сьогодні не зберігся жоден прижиттєвий портрет Василя-Костянтина Острозького, написаний на полотні або дерев'яній основі. Єдине автентичне і, на нашу думку, достовірне зображення князя можна побачити на його золотій медалі, що зберігається в Ермітажі. Водночас, портрет із Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького, хоча й романтизований та створений у XVIII столітті, містить певні риси, які можуть відповідати реальному вигляду постаті, життя і діяльність якої привертає великий інтерес серед вчених і аматорів. Зацікавленість особою князя підтверджується й тим, що його портрети продовжують народжуватися з-під пензля багатьох українських і закордонних митців. Дехто з художників взорується у своїй творчості на "класичні" зображення, далекі від реального образу Острозького, інші, фантазуючи, надають обличчю героя цілком нової форми. Серед усіх сучасних полотен на найбільшу увагу заслуговує портрет авторства Юрія Нікітіна (іл. 10). Працюючи над ним, художник брав за основу зображення, вирізане на прижиттєвій медалі, що відображає реальні риси обличчя князя Василя-Костянтина Острозького.

Щодо перспектив дослідження, то, на нашу думку, подальші наукові студії мають бути спрямовані на аналіз неідентифікованих портретів за кордоном та перевірку атрибуції відомих зображень, які викликають сумніви у вчених. Важливим напрямком є також вивчення портретів нащадків князя, які мають вищий рівень автентичності. Аналіз усіх доступних портретів цього роду стане важливим внеском у дослідження українського портретного живопису.